

ЕТНІЧНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

В останні десятиліття у світі значно активізувалася етнічність як реакція на уніфікацію, яку несе із собою глобалізація. В суспільстві пострадянського простору, що трансформується, ослаблюються або руйнуються старі, водночас формуються нові ідентичності. Самовизначення людини з етнічною спільнотою визначається пошуком орієнтирів в нестабільному світі і саме тому етнічна ідентичність стає для багатьох людей змістовним підґрунтям індивідуальної і суспільної діяльності. Тому етнічні рухи все більше стають впливовими суб'єктами світового, регіональних і національних політичних процесів.

Етнічна ідентичність є одним із найважливіший етапів та процесів етнокультурного устрою кожної спільноти. Дане явище базується на тому, що людина будь-якої національності вимагає групового співіснування.

Походження потреби в ідентифікації пов'язано з тим, що в колективі людина почуває себе у більшій безпеці і вона відчуває потребу в самоідентифікації себе з певною групою, усвідомленні самої себе як невід'ємної частини колективу. Проблема етнічної ідентичності полягає перш за все в усвідомленому сприйнятті особою тих етнорелігійних і культурних норм, зразків поведінки та свідомості, системи цінностей та мови, усвідомлення свого «Я» з позицій тих характеристик, які панують в даній спільноті, виявленні лояльності до них, самоототожності себе з цими етно-релігійно-культурними зразками як позначаючими не тільки спільноту, але й дану особистість.

Переплетення етнічних релігійних та культурних ідентичностей можна прослідкувати на прикладі сучасних католиків і протестантів, католиків і грекокатоликів, мусульман-шиїтів та мусульман-сунітів. Протягом більшої частини людської історії сфери етнічної, релігійної і культурної ідентичності були дуже близькі.

Ентоні Сміт в монографії «Національна ідентичність» виділяє спільні риси, які характеризують національну ідентичність:

- 1) мова, історична територія, як рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова громадянська культура;
- 4) єдині юридичні права і обов'язки для всіх членів суспільства;
- 5) спільна економіка з можливістю пересуватись в межах національної території.

Національна ідентичність за своєю сутністю є багатовимірною і її не можливо звести до єдиного елементу, тому сьогодні науковці і практики ведуть мову про цивілізаційну ідентичність, про яку ще в кінці минулого століття писав в своїй монографії «Зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтон. Розглядаючи причини конфліктів в історії людства, він приходить до висновку, що в західному ареалі конфлікти розгортаються головним чином між правителями-королями, імператорами, які прагнули розширити свій бюрократичний апарат, збільшити армію, зміцнити економічну потужність, а головне - приєднати нові території до своїх володінь.

Після взяття Бастилії основні лінії конфліктів стали пролягати не стільки між правителями, скільки між націями. Після жовтня 1917 р. конфлікт націй поступився конфлікту ідеологій. Сторонами такого конфлікту у відповідності з концепцією Хантінгтона, були комунізм, нацизм і ліберальна демократія. Під час холодної війни цей конфлікт вилився у боротьбу двох наддержав, жодна з яких не була нацією - державою, а була, швидше за все, політичною державою. Їх самоіндетицізація формувалась в ідеологічних категоріях. (пригадаймо Радянський Союз). Із закінченням холодної війни на перший план виходить взаємодія між Заходом та іншими цивілізаціями.

Тепер все більшу роль відіграє ідентифікація на рівні цивілізації. Адже відмінності між цивілізаціями не тільки реальні, вони найбільш суттєві. Цивілізації відрізняються своєю історією, мовою, культурою, традиціями, релігіями та інше. Люди інших цивілізацій по-різному дивляться на стосунки між Всевишнім і людиною, індивідом і групою, громадянином і державою, батьками і дітьми, чоловіком і дружиною, мають різні уявлення про співвідносну значимість прав і обов'язків, свободи і примусу, рівності та ієрархії. А такі відмінності більш фундаментальні, ніж відмінності між політичними ідеологіями та політичними режимами. Крім того, світ стає все більше взаємозв'язним та взаємозалежним.

Людство живе в епоху світової глобалізації – ланці політичних, економічних і технологічних змін, що понижують бар'єри, між державами заради взаємообміну, породжених нею нових законів, особливостях і феноменальних рисах. Глобалізація є єдиною загальносвітовою системою, що виникла в результаті національних економік, заснована на безперешкодному переміщенню капіталу, на інформаційній відкритості світу, на зменшенні тарифних бар'єрів і лібералізації руху товарів і капіталу, на комунікаційному зближенні, планетарній науковій революції, міжнаціональних соціальних рухах, нових видах транспорту, реалізації телекомунікативних технологій, інтернаціональній освіті, медицині, на транскордонних шлюбах.

В результаті цього взаємодія народів різних цивілізацій посиляються. Це веде до росту цивілізаційної самосвідомості, до того, що глибоко усвідомлюється відмінність між цивілізаціями і те, що їх об'єднує. Крім того, процеси економічної модернізації і соціальних змін у всьому світі розмивають традиційну ідентифікацію людей за місцем проживання, одночасно послабляються і роль нації-держави як джерела ідентифікації. Утворені в результаті прогалини заповнюються в більшій мірі релігією, нерідко у формі фундаменталістських рухів. Подібні течії сформувались не тільки в ісламі, але й в західному християнстві, іудаїзмі, буддизмі. Посилення етнокультурної ідентифікації сприяє і те, що етнічні традиції та культурні особливості менш підвладні змінам, аніж економічні чи політичні.

Особливе місце в концепції С. Хантінгтона посідає класифікація цивілізацій. Їх він нарахує вісім: західну, конфуціанську, японську, ісламську, індуїстську, православно-слов'янську, латиноамериканську та африканську. Ця ідея перегукується з поглядами О. Шпенглера, А. Тойбні, Ф. Фукуями та інших.

В будь-якому соціальному організмі співіснують носії різної етнокультурної ідентичності. На думку українського вченого В. В. Масненка, існують три найтиповіших варіанти процесу ідентифікації.

1) Більшість пересічних осіб сприймає загальнонаціональний рівень історичної пам'яті, на віру, некритично, шляхом механічної інфільтрації окремих елементів пам'яті з національного на особистий рівень.

2) Люди зі значним досвідом і рівнем освіченості критично усвідомлюють загальнонаціональну модель, імплантація якої надає особистій історичній пам'яті, нової конфігурації комплектарної для процесу взаємної ідентифікації.

3) Професійні історики здатні сприймати запропоновану модель тільки скептично, проте вимушені погоджуватися на необхідність існування «національного примітиву» задля консолідації національної спільноти. [1, с. 52-53]

З погляду зарубіжної дослідниці Дж.Фінні, яка розробила модель поетапного формування етнічної ідентичності, розгляд цього питання є доцільним лише по відношенню до гетерогенних суспільств, в яких дві або більше етнічних груп співіснують протягом тривалого часу. Розглянутий термін інколи змішують із поняттям «акультурація», але останній набагато ширший, оскільки описує зміни норм, цінностей та поведінки в результаті контактів представників різних культур. Головним об'єктом інтересу тут виступає група, а не індивід, і основна мета полягає у вивченні відношення меншини з домінуючою культурою.

Етнічну ідентичність можна розглядати як одну із форм акультурації за умови, що «в центрі уваги переперебувають індивіди і їхнє сприйняття своєї групи, яка виступає частинною більш широкого соціуму. [2, с. 10-11] Цю koncepcію можна застосовувати стосовно етносів окремих районів Одещини, Закарпаття та Буковини.

Згідно теорії зарубіжного дослідника Дж. Фішмана, «якщо етнічна ідентичність вимагає загостреної етнічної самосвідомості», тоді можна передбачити, що для її артикуляції потрібні не лише межі (за принципом контрасту), але й протиріччя всередині меж. Так, зокрема, відомий українсько-канадський соціолог В. Ісаїв виділяє внутрішні та зовнішні межі, звичайно, «підтримувані в ході соціалізації і створювані в процесі міжгрупових контактів». Межа, «яка виникла зсередини», відображає зв'язок індивіда з його етнічною групою, а також з цінностями, асоційованими з сім'єю, родичами та іншими членами етнічного колективу. А межа «ззовні» виявляється в результаті взаємодії з «іншими», звичайно членами домінуючої етнічної групи. Відсутність звичайного оточення, суспільних зв'язків, складає сутність маргіналізації і змушує особу до активного пошуку нових контактів. Їх продукує перш за все національна спільнота, оскільки її члени відчують подібні проблеми і намагаються заповнити соціальний вакуум [2, с. 10-11].

Перебуваючи в інооточуючому середовищі, особи звертаються до стійких соціальних інститутів свого народу, що не сприймалися ними раніше, наприклад до церкви.

Почуття «ми» як одне із самих головних групових якостей, виникає уже на перших етапах переселення і зберігається на протязі своєї історії етнічної групи. Більш того, воно продовжує існувати в свідомості людей і тоді, коли сама зникає внаслідок реєміграції або асиміляції [3, с. 112-113].

Американські етнопсихологи Р. Вільямс і Н. Стренгерс в якості основних складових почуття «ми» називають наступні:

- 1) віра в безумовні цінності своєї групи;
- 2) задоволення від спілкування в рамках своєї групи;
- 3) солідарність, лояльність і кооперація в межах своєї групи;
- 4) переваги при виборі соціальних партнерів представників своєї групи;
- 5) впевненість в правильності свого способу регулювання відносин всередині групи і з іншими, чужими групами;
- 6) оцінка чужих груп за стандартами своєї групи;
- 7) віра в переваги своєї групи у всіх або окремих випадках над чужими групами;
- 8) несприйняття чужих груп.

Варто назвати ще одну відмінну рису – поступову зміну свідомості осіб державних і територіальних домінант на духовні. Але фактор національної єдності перетворюється в основний компонент, що цементує самоідентифікацію. [3, с. 114]

Основним фактором процесу самоідентифікації виступає усвідомлення групою власної цінності у взаємодії із зовнішнім середовищем.

Польська дослідниця О. Яворницька, проаналізувала ідентичність українців в польському середовищі через призму ставлення до національного визначення, корінних цінностей та процесів асиміляції на рівнях суспільно-структурному, де беруться до уваги мішані шлюби, родинні, товаристські та суспільні зв'язки, на рівні культурному, де аналізуються мова та її функції в процесах комунікації і на рівні особистому, який полягає у самоспостереженні та відношенні до представників інших народів. [4, с. 164]

Три четверті молодих українців в польському середовищі, декларують що їхнім життєвим партнером у майбутньому буде українець або українка. (Відмітимо, що серед цьогорічних випускників відділення соціології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова із п'яти дівчат – болгарок – чотири відповідають, що їхнім майбутнім партнером буде болгарин). Третина молодих людей вважає, що мішані шлюби послабляють зв'язки з власною культурою і не дозволяють передати її взірці наступному поколінню (випускник – політолог Єгор Швага відзначив, що одружиться на дівчині зі свого регіону – Бесарабії – вона буде готувати по-нашому). Разом з тим, українська молодь не надає більшої ваги національним рисам своїх

колег і знайомих, а підтримує товариські контакти не тільки з членами своєї етнічної групи, але і з членами інших етнічних груп (до 60 %).

Частина молоді переконана, що особу не можна оцінювати за критеріями її національного походження (до 30 %). Не можна не звернути увагу на майже стовідсоткову потребу родинних зустрічей (98,5 %). Значна частина опитуваних (94,2 %) найчастіше зустрічається при нагоді релігійних та сімейних свят [4, с. 164].

Можна констатувати, що родинні зв'язки мають релігійний характер і ще раз підкреслює про етнорелігійну ідентифікацію. Щодо збереження національних традицій та звичаїв, то 100 % респондентів є свідомі походження і цікавляться історією своєї сім'ї та мешканців рідних земель.

Величезна роль приписується традиції (98,1%), яка для більшості з них віддзеркалюється в обрядах, віруваннях, переказах з покоління в покоління (35,7 %). Переважно молодь ідентифікує традицію з культурою (77,1 %), історією та релігією (48,5 %), фольклором (46 %) і святами (40 %). Самовизначення має локальний рівень, етнокультурний та глобальний [4, с. 165].

Подібні результати були отримані в 2015 р. польським дослідником із Пшемисля Пьотром Длугашем серед українців, що навчається в Польщі.

Відносини між титульним етносом і етнічними меншинами, а також стосунки між останніми визначають і будують ще довго визначати українську державність як своєрідну етнополітичну систему. Одеський регіон, Закарпаття, Буковина, Галичина, Донбас і Крим в силу своєї строкатості потребують формування спеціальної внутрішньої політики, яка б урахувала цей фактор. Науковою базою такої політики мають стати дані соціологічних досліджень.

Одним із найважливіших моментів будь-якого дослідження завжди є проблема поєднання теоретичних конструктів із практичним аналізом реалій. Можна успішно продукувати теоретичні моделі, які будуть бездоганними з точки зору логічних пояснень і водночас не працюють у нових дослідженнях.

На протязі 2010-х років Управління питань внутрішньої політики Одеської державної обласної адміністрації, Південноукраїнський центр соціологічних досліджень провели опитування населення Одеської області, зокрема представників різних етнічних груп, що мешкають на її території по проблемам ідентичності. Було опитано 1500 чоловік. Вибірка багатоступенева. Респонденти могли вибрати декілька відповідей на питання анкети [5, с. 212- 224].

Перші питання анкети присвячені визначенню стану міжетнічних відносин в Одеському регіоні. 60 % респондентів нашого регіону обрали відповідь: «Люди звикли жити серед представників різних національностей».

Тільки 7,3 % вказали на наявність національної ворожнечі в районі, де вони мешкають. 59,3 % голосів було віддано за відповіді «стосунки складаються без врахування національної приналежності», «існує взаємний інтерес між людьми різної національності».

Однак таке становище не повинно заспокоювати, тому що існує негативне сприйняття деяких національних груп. Це підтверджують такі відповіді: 26,3 % опитаних не хотіли б мати представників іншої національності в складі своєї сім'ї, і 16,3 % проти того, щоб їх сусіди були б особами іншої національності. Ще 25 % визначили, що вони відчують ворожість до певних національних груп.

На думку респондентів, важливою умовою зберігання національного миру в регіоні є те, що всі національні меншини мають можливість задовольняти свої національні потреби і інтереси в культурній, релігійній та економічній сферах.

Мовна ситуація в області досить суперечлива. 62,8 % мешканців регіону ідентифікували себе українцями під час останнього (2001 р.) перепису населення. Але 64 % опитаних громадян рідною вважають мову російську. 53,7 % хотіли б, щоб шкільна освіта здійснювалась російською мовою.

Найважливішим висновком який має міжнародне значення, є думка громадян України щодо відсутності дискримінації національних меншин в суспільстві. Таке дослідження міжнаціональних відносин дозволяє здійснити діагностику політичної ситуації на регіональному рівні, охарактеризувати міжетнічні стосунки, застосовувати одержану інформацію в державному регулюванні цієї соціальної сфери.

В складному, динамічному процесі міжнаціональних відносин важливо вчасно виявити конфліктні зони, з'ясувати причини їх появи, для того, щоб попереджати можливі гострі протиріччя на етнічному ґрунті.

Таке завдання в кінці 2014-початку 2015 рр. виконували одеські вчені Кривошея Т., Шелест Г., Сербіна Ю. досліджували наявність конфліктогенного потенціалу та сепаратистських настроїв на етнічному ґрунті на Півдні Одещини.

На питання «Ким ви вважаєте себе в першу чергу - представником Вашої національної спільноти чи громадянина України?» переважна більшість опитаних обрала варіант «Громадянин України». Спостерігається зростання такого сприйняття у порівнянні з попередніми роками, коли етнічність виходила на перше місце і навіть впливала на політичні вподобання.

Зростання проукраїнських настроїв на півдні України спостерігається із розвитком подій на Донбасі. Крім того, відчувається сильна локальна ідентичність – бессарабська. Переважна більшість учасників досліджень задоволені реалізацією мовних і культурних потреб. На думку опитаних, проблеми з використання російської мови не існує,

кожен використовує ту мову, яка йому подобається. Проблема російської мови підіймається від виборів до виборів. Більш серйозно проблема може стояти для людей старшого покоління через те, що вони не вивчали українську мову.

Дослідники констатували відсутність конфлікту між різними етнічними спільнотами. Сприйняття інших національних спільнот в цілому позитивне. Виключення становлять роми через «побутовий уклад життя».

Представники етнічних спільнот (молдавської, болгарської, гагаузької) вважають задоволеними в достатній мірі свої мовні, культурні, релігійні права. В той же час, низький соціально-економічний розвиток Придунав'я, занепад інфраструктури, високий рівень безробіття та відсутність державної уваги до периферійного регіону створюють умови для антиукраїнських настроїв та відчуття відірваності від Української держави. Проросійські настрої окремих спільнот викликані не геополітичним вибором, а економічним орієнтуванням ринків збуту сільськогосподарської продукції та ностальгічними настроями.

Підсумовуючи вище сказане відмітимо, оскільки етнічна ідентичність є усвідомлення своєї приналежності до етносоціальної групи, то це є і прийняття значущих в даній групі цінностей, установок, стереотипів і норм. У залежності від того, яка у людини чи спільноти ідентичність, можна з тим або ступенем вірогідності прогнозувати їх поведінку, прийняті і відкидаємі цінності і норми, інтереси та принципи, стереотипи та установки. Національна ідентичність формується з усвідомлення своєї окремоті, відмінності від інших.

Список використаної літератури

1. Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / В. В. Масненко//Український історичний журнал. – 2002. – № 5-2. Нижник М. Между мирами: дилеммы идентичности «русских» подростков Израиле / М. Нижник // Диаспоры.- 2004. – № 2. – С. 6-27
3. Илларионова Т. С. Этническая группа: генезис и проблемы самоидентификации (теория диаспоры) / Т. С. Илларионова. – М.: Нойес лебен, 1994. – 258 с.
4. Яворницька О. Проблема асиміляції української молоді в іншомовному середовищі (соціологічний аналіз) // Освіта в українському зарубіжжі: досвід становлення і перспективи: Матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 1–4 листоп. 2000 р. – К.: Укр. світ, 2001. – С. 163–167.
5. Победа Н. А., Онищук В. М., Гансова Е. А. и др. Социальные идентичности в динамике институционального и самоорганизационного./ Н. А. Победа, В. М. Онищук, Е. А. Гансова. – Одесса: ВМВ, 2013. – 312 с.